

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of the Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

**Türkiye’deki Etno-Dinsel Grup Çalışmalarını Konu Edinen Araştırmaların
Bibliyografik İçerik Analizi**

Bibliographic Content Analysis of Studies on Ethno-Religious Group Studies in Turkey

Yazar / Author

Mehmet Ozan AHNAS

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Diyarbakır / TÜRKİYE

ozanahnas@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2301-9057>

Makale Türü/ Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 05/01/2025

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 28/04/2025

Makale Yayın Tarihi / Date of Publication: 30/06/2025

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 23 Sayı/Issue: 45 Sayfa /Page: 210-233

Atıf/Citation: Ahnas, Mehmet Ozan. “Türkiye’deki Etno-Dinsel Grup Çalışmalarını Konu Edinen Araştırmaların Bibliyografik İçerik Analizi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran 2025), 210-233.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1613853>

●Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

TÜRKİYE'DEKİ ETNO-DİNSEL GRUP ÇALIŞMALARINI KONU EDİNEREN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOGRAFİK İÇERİK ANALİZİ

Öz

Etnik ve dini kimliğe ait olgular bireylerin yaşamlarını, hayatı algılama biçimlerini, değer yargılarını etkilemektedir. Bu etkiler ve ilişkiler, sosyal bilimlerde etno dinsel gruplar alanında araştırmacılar için merak uyandırmaktadır. Türkiye’de Aleviler, Ermeniler, Süryaniler, Kürtler, Zazalar vb. etnik grupların konu edinildiği araştırmalar tarih, siyaset bilimi, azınlık hakları vb. meseleler eksenindeki tartışmaları içermektedir. Etnik ve dinsel kimlikleriyle var olan bu gruplar, sahip oldukları kültürleri, gelenekleri ve dinsel inançlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Bu çalışmanın amaçlarından biri sayıca azınlık durumunda olan bu grupların gündelik hayat pratiklerine dair saha araştırmalarında konu edinilen problemlerin neler olduğu, hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığı, ulaştığı sonuçların neler olduğunu açığa çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel bir bakış açısıyla betimlenen tezler ve eserler, bibliyografik bir içerik analizine tabi tutulmaktadır. Türkiye’de etno-dinsel kimlikleri ve grupları ele alan araştırmalar çok hacimli bir literatüre tekabül etmektedir. Bu meyanda belli başlı etnik gruplar seçilmiş, nitel yöntemle saha çalışması yapılan araştırmalar makalenin kapsamına dahil edilmiştir. Etno dinsel gruplar hakkında yapılmış tezleri ve yazılmış eserleri keşfederek bu araştırmaları bir araya getirmek, konular arasında benzerlikler veya ilişkiler kurarak eleştiri geliştirmek amacı güdülmektedir. Toplumsal damgalama ve dışlanma korkusuyla zaman zaman kimliklerini dahi gizlemek zorunda kalan bu insanların sosyal, dini vb. yaşantıları hakkında derinlikli bilgi setine ulaşmak zor bir uğraştır. Bu sebeplerden ötürü, etnik kimlik/grup ve din başlıklarında yapılan teorik çalışmalar genellikle benzer alanlar ve konular dahilinde yapılmıştır. Bu da literatürde bir çeşitliliğinin sağlanması gerektiğini göstermektedir. Etno-dinsel grupların konu edildiği sosyolojik çalışmalarda göze çarpan önemli eksikliklerden biri saha araştırmalarının metodolojisi ile teorik ilişkinin yeteri kadar kurulamamasıdır. Din ve etnik kimlik arasındaki ilişkiye dair yeni bulgular ortaya koyan bazı çalışmalar sayıca azınlık durumunda olan grupların diğer etnik ve dini gruplarla kültürel etkileşimlerini açığa çıkararak literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Nihai olarak bu çalışma, din değişimi yaşamış etno-dinsel grupların gündelik ve dini pratiklerine ilişkin boşluğu göstermeye çalışarak literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Yanı sıra bahsi edilen araştırmalarda kullanılan metodolojik sorunların, eksik bırakılan temaların, teorik zeminin bulgularla ne düzeyde bir bağ kurabildiği vb. soruların yanıtları açığa çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma etno-dinsel grupları irdelemeyi amaçlayan çalışmalara yol gösterici unsurlar taşımaktadır. Böylece sosyolojik bir bakışla yürütülecek araştırmaların nasıl bir yöntem ve tekniğe başvuracağı, hangi problematik konuları öne çıkaracağı, etno-dinsel grupların diğer gruplarla nasıl bir kültürel etkileşim içerisinde olduğu, bu grupların kültürel ve dini yaşam pratiklerini nasıl sürdürdükleri vb. konularda araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Etnik kimlik, Etnisite, Etnik gruplar, Etno-Dinsel Gruplar.

Bibliographic Content Analysis of Studies on Ethno-Religious Group Studies in Turkey

Abstract

Phenomena of ethnic and religious identity affect individuals' lives, the way they perceive life and their value judgements. These effects and relations arouse curiosity for researchers in the field of ethno-religious groups in social sciences. Studies on ethnic groups such as Alevis, Armenians, Assyrians, Kurds, Zazas, etc. in Turkey include discussions on the axis of history, political science, minority rights, etc. These groups, which exist with their ethnic and religious identities, continue to maintain their cultures, traditions and religious beliefs. One of the aims of this study is to reveal what problems are the subject of field research on the daily life practices of these groups, which are minorities in number, which methods and techniques are used, and what the results are. For this purpose, the theses and dissertations described from a qualitative perspective are subjected to a bibliographic content analysis. Research on ethno-religious identities and groups in Turkey corresponds to a voluminous literature. In this context, the main ethnic groups have been

selected and the researches conducted with a qualitative field study method have been included in the scope of the article. The aim is to bring these researches together by exploring theses and written works on ethno-religious groups, and to develop criticism by establishing similarities or relationships between the subjects. It is a difficult endeavour to reach an in-depth set of information about the social, religious, etc. lives of these people, who sometimes even have to hide their identities for fear of social stigmatisation and exclusion. For these reasons, theoretical studies on ethnic identity/group and religion have generally been conducted within similar fields and subjects. This shows that a diversity in the literature should be ensured. One of the important deficiencies in sociological studies on ethno-religious groups is that the theoretical relationship with the methodology of field research is not sufficiently established. Some studies that reveal new findings on the relationship between religion and ethnic identity make important contributions to the literature by revealing the cultural interactions of numerical minority groups with other ethnic and religious groups. Ultimately, this study aims to make an original contribution to the literature by trying to show the gap regarding the daily and religious practices of ethno-religious groups who have experienced religious change. In addition, the answers to questions such as the methodological problems used in the aforementioned studies, the missing themes, the extent to which the theoretical basis can establish a connection with the findings, etc. are revealed. Therefore, this research has guiding elements for studies aiming to analyse ethno-religious groups. Thus, it is thought that the researches to be conducted with a sociological perspective will facilitate researchers in terms of what kind of methods and techniques to apply, which problematic issues to highlight, how ethno-religious groups are in cultural interaction with other groups, how these groups maintain their cultural and religious life practices, etc.

Keywords: Sociology of religion, Ethnic identity, Ethnicity, Ethnic groups, Ethno-religious groups.

Giriş

Etnik kimlik ve din olguları doğrudan bireysel ve toplumsal kimliklerin belirlenmesinde başat rol oynayan kavramlardır. Din, tarih boyunca belli bir düşünsel, sosyal, siyasal ve davranışsal mirası günümüze kadar taşıyan sosyolojik bir fenomendir. Etnik kimlik ise ortaya çıkış öyküsü ve belirleyiciliği tarihsel olarak modern bir olgudur. Bu iki olgu insanlık tarihinden beri bireyler ve toplumlar arasındaki gruplaşmaları belirleyen ortak değerlerin başında gelmektedir. İnsanlar arasındaki etkileşim sürecinin, uyulması gereken kuralların ve birleştirici manevi değerlerin bir sonucu olarak grup, ortak değer ve normlar çerçevesinde tanımlanan toplumsal bir olgudur. Paylaşılan ortak miras¹ olarak tanımlanan etnisite, kültürel bir olgu olarak kolektif inançlar, tarihi anılar, değerler ve dayanışma duygusundan meydana gelmektedir. Toplumsal süreçleri kapsayan bir kavram olan etnisite, çoğunlukla biyolojik niteliklerin dışında gelişen, kültür ile bağlantılı kullanılan bir terimdir. Etnisite kavramını, kültür kavramı ile bağlantılı olarak kullanan Vacher de la Poughe, bu kavramın sosyo-psikolojik yönlerine vurgular yaparak, etnisitenin farklı ırklardan olan bireyler tarafından oluşturulabileceğini ifade etmiştir.²

Etnik kimlik ve din, bireysel ve toplumsal kimliklerin belirlenmesinde önemli rol oynayan kavramlardır. Dinler, etnik-dini gruplarda anlam ve grup aidiyetinin inşasında güçlü bir temele sahiptir. Etnik kimliğin sosyal inşasında ve şekillenmesinde din ve kültür önemli bir etkiye sahiptirler. Din, çeşitli durum ve olaylar karşısında inananlara nasıl davranması gerektiğini göstererek zihniyet kazandırmaktadır. Etnik kimlik ve gruplar, sosyal bilimler disiplinde birçok araştırmacı için önemli konular olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle etnik gruplar ve din arasındaki ilişkiler, sosyal bilimlerde etno-dinsel gruplar alanındaki araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Türkiye'de etno dinsel gruplara yönelik toplumsal algının şekillenmesindeki önemli

¹ John J. Macionis, *Sosyoloji*, çev. Vildan Akan (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 358.

² Ali Zafer Sağıroğlu, *Türkiye'de Etnisite, Din ve Ön Yargı: Üniversite Öğrencileri Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 26.

faktörlerden biri Türkiye'nin farklı dini ve etnik gruplardan oluşan bir toplum yapısına sahip olmasıdır. Ermeniler, Rumlar ve Süryanilere yönelik tezlerin ve eserlerin esas konusu da bu bağlamda azınlıkların konumu ve Türkiye ile siyasi ilişkileridir. Bu algının sonucu olarak da Ermeniler ve Rumlar gibi bazı etnik gruplar yalnızca tarihin bir parçası olarak düşünülmektedir. Ancak etnik grupların toplumsal görünürlüklerinin sürdürümü, etnik kimliklere yönelik olumsuz bakış açısının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu araştırmada etno dinsel gruplar hakkında yapılmış tezleri ve yazılmış eserleri keşfederek bu araştırmaları bir araya getirmek, konular arasında benzerlikler veya ilişkiler kurarak eleştiri geliştirmek amacı güdülmektedir. Etno dinsel grupların konu edinildiği araştırmaların; "Hangi konuları irdelediği, Türkiye'deki hangi etnik grupların araştırmacılar için daha çok merak uyandırdığı, etnik grupların analiz edildiği tez çalışmalarında hangi bilimsel ve akademik alanlarda yoğunlaşmanın olduğu, bu çalışmalarda hangi yöntemin tercih edildiği, etnik gruplar ile ilgili toplanan verilerde öne çıkan tartışmalı konuların neler olduğu" vb. yönleriyle içerik analizini amaçlayan bu araştırma, etno dinsel gruplar üzerine yapılmış saha çalışmalarına dair, nitel yöntemin bakış açısıyla değerlendirmeler yapan bibliyografik bir araştırmadır.

Etnik ve dini sosyal gruplara yönelik çalışmalarda son yıllarda bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmalara ilginin artmasının sebeplerinin başında etnik ve dini sosyal gruplar meselesinin siyasal bir zemin kazanması gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde azınlıklar ile yaşanan siyasi, sosyal problem ve çatışmalar, Türkiye'deki farklı etnik kimliklerin gündelik hayatlarında önemli değişimler meydana getirmektedir. Göç, iskân ve sürgün gibi siyasi ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan bu insanlar, değişen toplumsal koşullarla birlikte dini ve etnik kimliklerini kısmen korumuşlardır. Bazı gruplar dinlerini değiştirmiş, bazıları göç ettikleri bölgenin dilini öğrenmiş, bazıları da eski dini ve etnik kimliklerindeki kültür ve geleneklerini değiştirip dönüştürerek sürdürmeye devam etmiştir. Tüm bunlar etnik grup merkezli çalışmalar için araştırma konusu olabilecek sosyolojik olgular olarak gözükmemektedir. Yakın zamanda yapılan çalışmalarla birlikte etnik ve dini gruplar meselesi zamanla kültürel alana da taşınmaya başlanmaktadır. Ancak özellikle din değişimi (tarihsel, sosyal ve kültürel koşulların etkisiyle uzunca bir süre inandıkları dini inançları değişime uğramış gruplar) yaşamış etnik gruplara ilişkin din/dindarlık temalı ve sosyolojik bakış açısıyla yapılmış araştırmaların azlığı da dikkat çekmektedir.

Etnik gruplar ile ilgili toplanan verilerde öne çıkan tartışmaların birçok yönden içerik analizi amaçlanmaktadır. Etnik gruplarla ilgili araştırmalarda çoğunlukla nicel yöntemin tercih edildiği görülmektedir. Bu açıdan etnik kimlikleri ve grupları sosyolojik bir perspektifle ve nitel bir yöntemle inceleyen saha çalışmalarının artması, ilgili literatürdeki araştırmaları daha çeşitli hale getireceği düşünülmektedir. Literatürdeki boşlukların hem metodoloji hem de sorun alanları açısından sistematik olarak analiz edilmesi araştırmanın önemini göstermektedir. Sosyolojik açıdan din/dindarlık, özellikle de din değişimi yaşamış etnik gruplar üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Etno dinsel çalışmaların çoğunda etnik kimliklerin dini yaşam pratikleri ve dindarlık biçimleri ön planda olan bir mesele değildir. Dinsel meselelerin tartışıldığı sınırlı sayıdaki araştırmalarda etnik kimliğin kültür ve gelenekle ilişkisi, etnik grupların kendilerini nasıl tarif ettikleri, kimliklerini değişen dinsel ve kültürel şartlarda nasıl sürdürdükleri vb. konular göze çarpmaktadır. Etnik kimliklerin ve grupların konu edinildiği araştırmaların tarih ve siyaset bilimi alanlarında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Türkiye'deki etnik gruplar alanında yapılan araştırmalarda tarih, siyaset bilimi vb. alanlardaki akademik çalışmalar kapsam dışı bırakılarak, sosyolojik bakış açısıyla yapılmış eserler hakkında yorumlar yapılmıştır.

Etnik, dini ve kültürel özellikler bakımından Türkiye'de birbirinden farklı birçok sosyal grup bulunmaktadır. Etnik grupları sosyal ve gündelik yaşamları, diğer kimlikler ve geleneklerle bütünleşme ve uyum süreçleri, bireysel kimleri, dindarlık algıları, tüketim alışkanlıkları vb. konular ekseninde değerlendirmeye tabi tutan araştırmalar da mevcuttur. Türkiye'nin kendi siyasi ve sosyal koşulları içerisinde ve dünya genelinde yaşanan savaş ve göç olgusunun etkisiyle her geçen gün farklı etnik kimliklerden insanlar ülkeye göç etmektedir. Göç eden insanların toplumsal uyum süreçleri yeni araştırmaların önemli bir tartışma konusu olmaktadır. Söz konusu etnik grupların gündelik pratiklerini ve bu pratiklerinin oluşmasındaki dinsel işlevi ele alan araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'nin farklı coğrafyalarında sayıca azınlık olarak yaşayan etnik grupların gündelik yaşam deneyimleri ve dini yaşam pratiklerini belirli bir disiplinle analiz eden çalışmalar mevcuttur. Etno-dinsel grupların irdelendiği araştırmalarda; Hangi konular öne çıkmakta, etnik kimliklerin hangi yönleri ele alınmakta, bu gruplar sosyal hayatın akışı içinde nasıl analiz edilmekte, din ile kurulan ilişkisel bağ etnik kimlikleri nasıl etkilemekte vb. sorular ekseninde içerik analizi yapan bu çalışma, literatürdeki akademik boşluğa katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Literatürdeki eksikliklerin sistematik bir şekilde analiz edilmesi, teori, metodoloji ve saha deneyimlerinin ortaya konulması açılarından önemli görülmektedir.

'Ermeniler' başlığıyla YÖKTEZ veri tabanında yapılan aramada, 121 adet yüksek lisans ve doktora tezinin olduğu tespit edilmiştir. Ermenilere yönelik tezlerde tarih ve siyaset bilimi alanında ilginin olduğu göze çarpmaktadır. Süryaniler ile ilgili tez taramasında çoğunluğu din, tarih ve sosyoloji alanında yapılmış 38 adet akademik çalışma ortaya çıkmıştır. Yezidileri konu edinen 15 adet, Rumlar ile ilgili 20 adet teze ulaşılmıştır. Buna daha nice etnik gruplar dahil edilebilir. Bütün bu durumlar araştırmanın önemli bir zorluğu olarak ifade edilebilir. Tüm etnik grupları irdeleyen araştırmaların çalışmaya dahil edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle araştırma nitel yöntem ile yapılmış saha çalışmalarıyla sınırlı tutulmuştur.

Araştırmanın kapsamına alınan akademik çalışmalar, yalnızca lisansüstü tezler ile sınırlandırılmamıştır. Etnik kimlikleri ve grupları sosyolojik bakış açısı ve bilimsel bir yöntem ile irdeleyen çalışmalar da bu kapsama dahil edilmiştir. Bu çalışmalara ulaşmak adına "etnik kimlik/grup, din ve etnisite" terimleri anahtar kavramlar olarak kullanılarak bu alanda yapılmış nitel ve saha araştırmaları taranmıştır. Böylece araştırmanın kapsamı daraltılmak istenmekte, hacimli bir literatürü oluşturan etno dinsel gruplara dair çalışmaların derlenmesi kolaylaşmaktadır. Belli bazı etnik kimlikler öne çıkarılarak araştırmanın irdeleyeceği tezler ve eserler seçilmektedir. Nitel yöntem ve saha çalışmasıyla yapılmış eserler seçilerek konuları ve ulaştığı veriler hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bu meyanda araştırmada Alevileri konu edinen 6, Ermenileri ve Müslüman Ermenileri ele alan 4, Sünni-Alevi ilişkilerini irdeleyen 3, Mahallemleri, Yezidileri ve Çerkezleri analiz eden 1, Kürtleri ve Zazaları inceleyen 2 çalışma hakkında bilgi verilmektedir. Etnik kimlik ve din temalı tez çalışmalarına ulaşmak için YÖK veri tabanında 2000-2024 yılları arasında tamamlanan yüksek lisans ve doktora çalışmaları taranmıştır. "Etnik kimlik/grup ve din" şeklinde yapılan bir taramada herhangi bir teze ulaşılmamıştır. "Etnisite ve din" başlığı kullanılarak yapılan taramada ise Din Sosyolojisi bilim dalında "İrk, Etnisite ve Din: Van Örneği"³ adıyla tamamlanmış bir adet yüksek lisans tezinin olduğu görülmüştür. Etnik kimlik ve alt başlıklarıyla tamamlanmış birçok tez çalışması olsa da

³ Nihat Oyman, *İrk, Etnisite ve Din: Van Örneği* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

bunlardan herhangi birinde din teması işlenmemiştir. Etnik gruplara yönelik çalışmaların tarih alanında yoğunlaştığı ifade edilebilir. Örneğin Ermenilerle ilgili yazılan lisansüstü tezlerin büyük bir kısmında “Ermeni tarihi ve Ermeni meselesi” konu edinilmektedir.⁴Spesifik taramalarda, “Alevileri” konu edinen 102 adet yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Bu çalışmaların din, sosyoloji, halk bilimi, tarih ve siyaset bilimi alanlarında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir.

Yöntem

Bu araştırma, etno dinsel grupların geniş bir perspektifle irdelenmesini, mevcut akademik çalışmaların detaylı bir değerlendirmesinin ortaya konulması adına betimleyici ve derleyici olarak hazırlanmış bir bibliyografik çalışmadır. Değişik konularda yayınlanmış, ait olduğu bilim dalının dağınık çalışmalarını bir araya getiren bibliyografik araştırmalar, tamamlanmış tezlerin veya yayınların içeriklerinin belirli ipuçlarıyla düzenlendiği çalışmalardır.⁵ Metin analizi ile, etno-dinsel grupları konu edinen farklı metinler üzerinde detaylı incelemeler yapılarak, bu gruplar hakkındaki veri setlerine ulaşmak hedeflenmektedir. Yazılı ve görsel belgelerin içeriğini dikkatli ve sistematik olarak yorumlayabilmek için tercih edilen doküman analizi, nitel yöntemler kullanılarak yapılan çalışmalarda yer edinmektedir.⁶

Nitel araştırmada doküman analizinde örtük anlamlar çıkarmak, problem edilen konu ile ilgili bir anlayış geliştirmek, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin irdelenmesini ve bilgilerin yorumlanmasını gerektirmektedir.⁷Bu nedenlerle, etno dinsel grupları konu edinen tezler ve eserlerin analiz edilmesinde bibliyografik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Nitel bir yaklaşımla yapılandırılmış olan bu araştırmada, etno dinsel grupları konu alan akademik çalışmaların konularına ve içeriklerine göre ele alınarak yorumlayıcı bir yaklaşım ile sunulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada, 2000-2024 yılları arasında Türkiye’de etno-dinsel gruplar üzerine yapılan saha araştırmalarının geniş bir perspektifte analiz edilmesi ve detaylı bir değerlendirmesinin sunulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan etno-dinsel gruplar üzerine yapılan çalışmaların temaları, konuları ve tanımsal özellikleri ilişkisel ve karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Literatür taraması ile toplanan veriler doküman/metin analizi ile değerlendirilmiştir.

Araştırmada literatür taraması, veri toplama tekniklerinden biri olarak tercih edilmiştir. Bu yöntemde araştırmacı, probleme ilişkin daha önce yapılmış çalışmaları çevreleyen literatürü irdelemektedir.⁸Verilerin toplanması sürecinde belirlenen anahtar kavramlar detaylı olarak taranmıştır. “Etnik kimlik”, “Etnik grup”, “Etnisite”, “Etno dinsel gruplar” şeklinde anahtar kelimeler kullanılarak hem lisans üstü tezler hem de metodolojik açıdan akademik bir üslupla tamamlanmış eserler ele alınmıştır. Literatür taraması, etnik kimlik ve din üzerine yapılan çalışmalara ulaşmak amacıyla araştırmanın veri toplama tekniklerinden biridir. Bu kapsamda hem YÖKTEZ veri tabanında hem de genel aramalarda “etnik kimlik/grup, etnisite ve din, ırk, etnisite ve din, etnik kimlik ve din” şeklindeki anahtar kelimeleri kullanan çalışmalar derlenmiştir.

⁴ Havva Sena Bezirkan, *Türkiye’de Azınlık Çalışmaları Bibliyografyası; Ermeni ve Rumlarla ilgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi 2000-2022* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 115.

⁵ Almıla Tuna, “Müzik Bibliyografyası Bağlamında 2000-2017 Yılları Arasında Yapılmış Lisansüstü Tezler ve Yöntemleri”, *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi* 11 (2017), 126.

⁶ Elise Wach, “Learning about Qualitative Document Analysis”, (2013).

⁷ Juliet Corbin, Anselm Strauss, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (Thousand Oaks: Sage Publications, 2008).

⁸ Cath Sullivan, Michael A. Forrester, *Doing Qualitative Research in Psychology: A Practical Guide* (New York: Sage Publications, 2018).

Ermeniler, Aleviler, Süryaniler, Yezidiler, Rumlar, Mahallemiler, Kürtler, Zazalar vb. etnik kimliklerin analiz edildiği çalışmalar, oldukça hacimli bir literatürü kapsamaktadır.

Toplanan veriler, metin/doküman analizi ile yorumlanmıştır. Metin analizi ile araştırmanın konu edindiği literatürdeki dokümanların nesnel bir şekilde analizi amaçlanmaktadır.⁹ İncelenen olay ve olgularla ilintili bilgiler içeren belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bilgi setlerinin oluşturulması, doküman/metin analizi olarak adlandırılır.¹⁰ Literatürden toplanan veriler, konu, yöntem ve sonuçların değişkenliklerine göre kategorileştirilerek temalar oluşturulmuştur. "Hangi etnik grup çalışıldı? Seçilen grubun evrenini kimler temsil ediyor? Araştırmada hangi yöntem ve teknikler kullanıldı? Araştırmanın varsayımları ve sonuçları nelerdir?" vb. sorular çerçevesinde taranan çalışmalar analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Etnisite, Din ve Etno-Dinsel Grup Çalışmaları

Etniklik, etnisite, etnik kimlik gibi kavramlar, yunanca *ethnos* sözcüğünden türetilmektedir.¹¹ Eriksen buna ilişkin olarak etnik kelimesinin *ethnos*'dan gelen "Kafir" ve "Pagan" manasında kullanılan en eski terimlerden biri olduğunu ifade etmektedir.¹² Etnisite kavramının tanımlanması çeşitlilik göstermektedir. Etnisite "ortak soy, dil, adet, inanç sistemine, dayanan toplumsal kimlik ve birliktelik" olarak tanımlamaktadır.¹³ Diğer bir ifadeyle, etnisite, ortak tarih ve kültürü paylaşanlar şeklinde tarif edilmektedir.¹⁴ Bu yaklaşımlarda etnisitenin grup ilişkisinin vurgulandığı görülmektedir. Weber hariç, sosyoloji ve sosyal antropolojinin kurucularından hemen hiçbiri bu terime fazla önem vermemiştir.¹⁵ Barth tarafından yazılan *Etnik Gruplar ve Sınırlar*,¹⁶ Eric J. Hobsbawm ve Terence Ranger'ın *Geleneğin İcadı*,¹⁷ Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler*,¹⁸ eserleri etnisite konusunu ele alan çalışmalardan bazıları olarak ifade edilebilir.

Barth etnisiteyi, ortak kültürel değerleri paylaşan, biyolojik olarak varlığını sürdürebilen, kendini bir etnik gruba aidiyetle tanımlayan insan kategorisi olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Etnisite, etnik bir grubun mutlak surette sayıca azınlık durumunda olmayan, aynı etnik kimliğe sahip toplumları bir arada tutan değerler bütünü şeklinde tarif edilmektedir. Din, dil, etnik köken gibi insanları bir aradan tutan değerlerin toplamı olarak karşımıza çıkan etnisite, uluslararası literatüre ırk ve etnik kelimeleriyle dahil edilmekte, kimileri tarafından ortak kader ve gelecek olarak bahis edilmektedir.

Etnik grup, birlikte yaşayan insan topluluklarını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Nitekim etnik grup kavramı, ortak tarihsel ve kültürel bağlara sahip birey ve gruplardan söz etmek için kullanılmaktadır. Etnisite, bir grup kimliğidir. Etnik grup, kolektif hatıralardan oluşan ortak

⁹ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrfan (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003).

¹⁰ J.W. Creswell, *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* (New York: Sage Publications, 2007), 37.

¹¹ Suavi Aydın, "Kimlik Sorunu Ulusalçılık Türk Kimliği" (Gaziantep: Öteki Matbaası, 1998), 53.

¹² Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2002), 15.

¹³ Esman Milton, Rabinovich Itamar, *Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2004), 17.

¹⁴ H. W. Smith, *Strategies of Social Research: The Methodological Imagination* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1975), 58.

¹⁵ Eriksen, Etnisite ve Milliyetçilik, 15.

¹⁶ Fredrik Barth (ed.), *Etnik Gruplar ve Sınırları*, çev. Ayhan Kaya- Seda Gürkan (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001).

¹⁷ Eric J. Hobsbawm - Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006).

¹⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2020).

¹⁹ Barth, Etnik Gruplar ve Sınırları, 13.

tarihsel hafızaya, ortak gelenek ve göreneklere sahip olan, aynı kökenden geldiklerini tahayyül eden bireylerden meydana gelir. Weber'e göre, etnik grup, topluluk tahayyülüne olan sübjektif bir inanca dayanan sosyal bir gerçekliktir. Eriksen, sosyal bir kimlik olarak etnik grup kimliğini, hayali akrabalıkla özelleştirilen ve diğerleriyle zıtlığa dayanan bir kimlik şeklinde açıklamaktadır.²⁰ Bir kimlik inşa etme zemini olarak etnisite ister toplumsal ister siyasi veya ekonomik boyutlarına vurgu yapılsın, içte benzerlikler, dışta ise farklılıklar üzerinden hayat bulan bir olgudur.

Etnisitenin inşa sürecinde dinin önemli bir işlevinden bahsedilmektedir. Nitekim din etnik kimliğin inşa edilmesinde başat bir öğedir. Dinden uzak herhangi bir kimlikten söz edilemeyeceği ifade edilmektedir.²¹ Çoğu zaman birbirleri ile rekabet ve çatışma halinde görünseler de genel olarak dini tutumların etnik temelli ön yargıları azalttığı düşünülür. Grup ortamında tutum ve davranışlara kılavuzluk eden bazı etkenler vardır. Din, kültürel değerlerin de etkisiyle etnik kimliklere karşı yargı ve duygular ortaya çıkarabilir. Özellikle dini gruplar arasında yaşanan rekabet ortamlarında streotipler ya çatışmaları körüklemek ya da mevcut çatışmaları meşrulaştırmak için kullanılırlar.

Etnik kimliğin tasnifinde bazı kurumsal yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir. Nitekim kültürel yaklaşım, etnisiteyi bireyin ait olduğu toplumsal özelliklerine göre değerlendirir ve bireyin iradesinden bağımsız bir şekilde inceler.²² Etnisiteyi biyolojik ve sosyolojik biçimde ele alan sosyo-biyolojik yaklaşımdaki düşünürler, etnik kimliğin insan ve sosyal ilişkileri çerçevesinde ele alınması gerektiğini düşünmektedirler. Marksist yaklaşıma göre etnik kimlik, sınıf içi ilişkiler tarafından oluşturulmuş yüzeysel olgular olarak ifade edilir. Etnik kimlikler insanlara kendilerini diğer insanlardan ayırabilecek bazı streotipler kazandırabilir. Din, kimlik kazandırma işleviyle bu streotiplerin oluşmasına etki edebilir. Dini inanç ve ritüellerin toplumsal bazı fonksiyonları vardır. Dinin sosyal işlevleri ya da dinin sosyolojik rolü olarak isimlendirilen bu fonksiyonlar, din ile toplumun karşılıklı ilişkilerinin anlaşılabilmesini kolaylaştırmaktadır. Özellikle dinin birleştirme, sosyalleştirme ve kimlik kazandırma işlevleri bu ilişkileri sağlayan unsurlardır. Bu ilişkilerle din toplumu, toplum da dini etkiler. Sosyal bir grubun tarihsel ve kültürel değerleri, dinsel normlarla ilişkisel bir bağ kurabilmektedir. Din, sunduğu yaşam tarzıyla ve gelenekleriyle kültürel bir rezerv sunmaktadır. Din, Durkheim açısından bir grubu oluşturmak, sürdürmek ve yeniden inşa etmek için ortak değerlerin paylaşıldığı toplumsal bir olgudur.²³ Diğer bir ifadeyle din, dinsel-etnik toplulukların biçimlenmesinde ateşleyici bir rol oynamaktadır.²⁴ Bu biçimlerde din, etnik mitlerin ve sembollerin yayılması için gereken kaynakları sağlamaktadır. Nitekim farklı etnik kimliklerin yaratılış hakkındaki bazı inançları ve mitleri din ile yakın ilişki içerisinde.²⁵

Etnik dini gruplarda anlam inşa etmede ve grup aidiyeti oluşturmada dinler güçlü bir temele sahiptirler. Din ve etnisite, bireylerin topluluk içinde bir kimlik edinmesine katkı sağlar.²⁶ Dini içerikler, etnik kimliğin dokusunu oluşturmakta, din ve etnisite arasında karmaşık iki yönlü bir ilişkiden söz edilmektedir. Bazen din etnik grupları güçlendirmekte, bazen de etnik kaynaklar dini canlandırabilmektedir. Türkiye'de etno dinsel gruplar ve onların kimliklerine

²⁰ Thomas Hylland, Eriksen, Etnisite ve Milliyetçilik, 27.

²¹ Zeynep Türkkan, *Kimliğin Oluşumunda ve Korunmasında Dinin Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 42.

²² Oyman, Irk, Etnisite ve Din: Van Örneği, 11.

²³ Ejder Okumuş, *Dinin Gölgesinde*, (İstanbul: Maarif Mektepleri, 2017), 24-42.

²⁴ Anthony Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir (Adana: Dost Kitapevi, 2002), 61.

²⁵ Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, 63.

²⁶ Rebecca Kim, "Religion and Ethnicity: Theoretical Connections", *Religions* 2 (2011), 321.

yönelik tartışmalar, aktüel gündemde ve akademik mecrada sıkça yer edinmiş bir konudur. Ancak konu kapsamındaki çalışmaların daha çok politik meseleleri öne çıkardığı görülmektedir. Dolayısıyla etno dinsel grupların sosyal yaşam pratikleri ve dinsel yaşam biçimleri geri planda kalmaktadır. Türkiye'nin iç siyasi tarihi, etnik gruplarla ilişkili çatışmalar ve şiddet olaylarına dair önemli bir geçmişe sahiptir. Bu yüzden yapılan çalışmaların önemli bir kısmı meseleyi tek taraflı, suçlayıcı bir bakış açısıyla ele almıştır. Akademik bilimselliği azaltan bu etkenler, Türkiye'de yaşayan etnik kimlikler hakkında konuşmayı, veri toplamayı ve saha gözlemleri yapmayı zorlaştırmaktadır. Bahsi edilen çalışmalarda Osmanlı'dan günümüze azınlık durumunda olan bu grupların tarihsel olarak analiz edilmesi, tartışılan ve irdelenen meselelerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Türkiye siyasi hayatında yıllardır süregelen "azınlık hakları, azınlıklarla ilişkiler, azınlıkların kimlik sorunu, azınlıklara yönelik sosyal politikalar" vb. tartışmalar çerçevesinde etnik grupların durumlarının incelenmesi, ilgili alandaki çalışmaların problem ettiği konular arasında gösterilebilir. Özellikle Ermeni ve Rumlar ile ilgili yazılmış olan lisansüstü tezlerin çoğunun esas konusu azınlıkların tarihsel süreçte yaşadıkları ve uluslararası alanlarda azınlıkların konumu ve bunun Türkiye ile ilişkileridir. Taranan tezlerin çok azı nitel bir yöntemle ve saha verileri ışığında etnik grupların gündelik hayat pratiklerine, sosyo-kültürel durumlarına ve dinsel yaşayış biçimlerine odaklanmaktadır.

Türkiye'de yaşayan etnik ve dinsel grupları konu edinen en temel eserlerin başında Şener'in *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*²⁷ adlı çalışması gelmektedir. Şener bu çalışmasında Anadolu'nun binlerce yıllık tarihi içerisinde Türkler, Kürtler, Zazalar, Araplar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Süryaniler, Nasturiler, Keldaniler, Yezidiler, Bahailer, Aleviler, Lazlar, Hemşinliler, Çerkesler, Gürcüler, Arnavutlar, Pomaklar, Gacallar, Sudanlılar, Estonlar, Molokanlar, Almanlar, Polonezleri Türkiye'de yaşayan etnik grupları şeklinde sıralamaktadır. Bahsi edilen grupları tek tek inceleyen Şener, Türkiye'deki etnik yapıyı irdelemek isteyen araştırmacılar için başat bir eserdir. Etnik kimleri ve grupları konu edinen diğer önemli eser, Buran ve Çak'ın *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*²⁸ isimli çalışmasıdır. Çalışmada Türkiye'de yaşayan etnik gruplar üzerinden tartışmalar yapılmakta, Süryaniler, Ermeniler, Rumlar, Araplar, Lazlar, Kürtler, Zazalar ve Müslüman olmayan diğer etnik gruplar dair veriler işlenmektedir. Burak ve Çak, Türkiye'deki etnik grupların kimlerden oluştuğunu ortaya koymakta, milliyet, etnik kimlik, yerel ve ana dil, azınlık gibi kavramlara da açıklık getirmektedirler.

Etnik ve dini gruplar alanında yapılan kapsamlı çalışmalardan biri de Taşgın, Tanrıverdi ve Seyfelî'nin derlediği, üç ciltlik *Süryaniler ve Süryanilik*²⁹ isimli eserdir. Çalışmanın birinci cildi "Tarih, Kilise ve İbadet" başlıklı üç bölümden oluşmaktadır. Tarih bölümünde İslam coğrafyalarında Hristiyanların genel tarihi, Süryanilerin Osmanlı devletindeki genel durumları, Müslüman-Süryani ilişkileri hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde Süryanilerin mezhepsel durumları ve son bölümde de Süryanilerde namaz konusu anlatılmaktadır. Türkiye'de Süryaniler hakkında yapılmış akademik araştırmaların önemli bir kısmını kapsayan bu editöryel çalışmanın ikinci cildi, "Dil, Edebiyat, Akademi-Okul, Felsefe, Hukuk, Eğitim, Müzik" olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. İkinci cilt Süryaniliğin ne olduğunu çok boyutlu bir şekilde sunan bölümlerden oluşmaktadır. *Süryanilerde Dil, Ana Hatlarıyla Süryanilerde Edebiyatın Gelişimi, Süryani Filozofların İslam Felsefesine Katkıları, Süryanilerde Din Eğitimi, Azınlık Anlayışı ve Süryaniler* gibi bölümler Süryaniliğin ifade edilmesinde çok boyutlu ve kapsamlı bir akademik

²⁷ Cemal Şener, *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar* (İstanbul: Etik Yayınları, 2006).

²⁸ Ahmet Buran-Berna Yüksel Çak, *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012).

²⁹ Eyyüp Tanrıverdi vd. (ed.), *Süryaniler ve Süryanilik* (Ankara: Orient Yayınları, 2005).

birikimin olduğunu göstermektedir.

Süryaniler ve Süryanilik eserinin, tarih, ibadet, eğitim, edebiyat gibi alanlarda önemli bilgiler sunmasına rağmen özellikle dindarlık ve sosyal hayat ilişkisinin analizi bakımından zayıf kaldığı söylenebilir. Süryaniliğin dini bir kimlik mi yoksa etnik bir kimlik mi olduğu sorusu etrafında dönen tarihsel analizlere yoğunlaşıl原因 yukarıdaki çalışma, etno dinsel çalışmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Süryaniliğin yalnızca dini bir kimlik olarak ele alınması, etnik ve sosyal boyutlarının göz ardı edilmesine neden olmuş ve bu durum, özellikle dindarlık ile sosyal hayat ilişkisi bağlamında araştırmalar için bir boşluk yaratmıştır.

Etno-dinsel grupları konu alan çalışmalardan bir diğeri, Gezik tarafından yapılan *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*³⁰ isimli çalışmadır. 1997-1999 yılları arasında yazılmış makalelerin bütününden oluşan bu araştırma, Alevi Kürtlerin 20.yüzyılda yaşadığı kimlik sorunlarını Barth'ın dinamik kimlik kavramı ekseninde irdelemektedir. Saha araştırmalarına 1994 yılında başlayan Gezik, Alevilerin kimlik ve tarih olgularını teorik tartışmalara boğulmadan bütüncül bir betimleme yakalamaya çalışmaktadır. Gezik, alan araştırmasında ilgilendiği grubun kimlik konusunda yoğun bir iç tartışma içerisinde olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre, bazen bir aile içerisinde bile farklı kimlik beyanları ve sonu gelmeyen kimlik tartışmalarına şahit olunmaktadır. Gezik kimlik tartışmalarına ilişkin, Aleviliğin kimileri için "Asıl Türk", kimilerine göre "Kürt", kimileri için sadece "Alevi", kimileri içinse sosyalist olmaya karşılık gelen bir kimlik olduğunu vurgulamaktadır.³¹

Gezik, kitabın birinci bölümünde Alevi Kürtleri konu alan çalışmaları özetlemiştir. Gezik'e göre, birkaç istisna çalışma dışında ortaya konan ürünlerin büyük çoğunluğu köken arayışı yaklaşımından kurtulamamışlardır. Ona göre, Türkiye'deki Alevi araştırmaların büyük bir kısmı, birbirini tekrarlayan, çok azı yerinde tespit edilmiş ve sınanmaya açık gözlemlere dayanan, klasik tarih anlayışıyla genel bir Alevi tanımı vermenin ötesine gidemeyen çalışmalardan oluşmaktadır.³² Alevileri konu edinen çalışmalarda yaşanan bir diğer zorluk dinsel tanımlama sorunudur. Batılılar tarafından yapılan çalışmalarda Aleviler genelde "Kızılbaş", "Heterodoks", "Şia" gibi sıfatlarla anılmışlardır. Türkiye'deki akademik disiplinde yapılan çalışmalarda ise daha çok "Kızılbaş" veya "Rafizi" tanımlamaları yapılmaktadır. Son dönem Dersimli ve Kürt araştırmacılar, "mensubu oldukları topluluğu genellikle "alevi" ve "Kızılbaş" olarak nitelerler."³³ Gezik, Alevilere ilişkin çalışmaları kapsayan literatürde tespit ettiği bu zayıf yönlerin etno dinsel grup çalışmaları için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Taşğın tarafından kaleme alınmış *Yezidiler: Yazılı Metinlerde Dini-Sosyal Bir Grubun Serüveni*³⁴ adlı çalışmada, Yezidiler, inanç, ibadet ve sosyal tabakalaşma bakımından ele alınmıştır. Taşğın'a göre etnik ve dini grupları konu alan çalışmalardaki önemli zorluklardan biri, alan çalışmalarında araştırmacıların alanda değer yargılarıyla hareket etmeleridir. Yezidiler için en başat dinsel ritüel Mor Kıran'dır. Sünnet ve kirvelik kurumu Yezidilerde diğer önemli dinsel ritüellerdir. Yezidiliğin Hristiyanlık ile yaşadığı dinsel etkileşimin izlerini Mor Kıran ve Kirvelikte görmek mümkündür. Nitekim dini ve sosyal işlevi açısından sünnet ve kirvelik, etnik ve dinsel kimliklerin kültürel etkileşimlerini varlığını göstermektedir. Taşğın'ın tespit ettiği bu sonuç, diğer etnik gruplarda benzer şekilde kültürel ve dinsel etkileşimin izlerinin sürülebileceği, diğer

³⁰ Erdal Gezik, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

³¹ Gezik, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, 9.

³² Gezik, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, 24.

³³ Gezik, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, 32.

³⁴ Ahmet Taşğın, *Yezidiler* (İstanbul: Aziz Andaç Yayınları, 2006).

araştırmacılar için yol gösterici olabilmektedir.

2. Araştırma Bulguları

2.1. Alevileri Konu Edinen Saha Araştırmaları

Türkiye'nin toplumsal yapısında birçok etnik/dini gruptan söz etmek mümkündür. Bu gruplardan bazılarında etnik ve dini kimlik iç içe bir biçimde görünmektedir. Yanı sıra Türkiye'nin farklı coğrafyalarında yaşayan bu gruplar, kimi yerde sayıcı azınlık durumunda olsa da gelenek ve kültürlerini önemli ölçüde korumuşlardır. Türkiye'nin toplum yapısında önemli dini bir grup olarak zikredilen Aleviler, etnik grup araştırmaları içerisinde üzerine en fazla çalışmanın yapıldığı gruplardan biridir.

Alevileri ele alan çalışmalardan biri Akyayla'nın *Sünni Coğrafyada Alevi Olmak: Niğde-Kömürcü Köyü Örneği* adlı araştırmasıdır.³⁵ Araştırmada Selçuklu ve Osmanlı Dönemi kaynakları taranmış ve bu taramalarla elde edilen bilgiler görüşmeci cevaplarıyla desteklenerek bir hikâye oluşturulmuştur. Etnografik bir yöntem niyetiyle yapılan ve katılımlı gözlem yoluyla yürütülen araştırmanın saha sürecinin Covid-19 dönemine denk gelmesi çalışmanın yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu durum çalışmanın bir sınırlılığı olarak ifade edilmiştir. Buradan hareketle araştırmada 18 Alevi görüşmeci ile 10 Sünni görüşmeci yer almıştır. Çalışmanın saha deneyimlerine dayandırılarak kurgulanması araştırmanın güçlü yönlerinden biridir. Toplumsal inşacılık olarak kavramsallaştırılan teorik çerçeveye araştırmanın desteklenmesi çalışmanın kavramsal ve kurumsal zeminini güçlendirmektedir. Araştırmada görüşmeci alıntılarıyla Kömürcü Köyü Alevilerinin "ötekileştirilmesine" dair dinamikler anlaşılmaya çalışılmış ve Aleviler dini bir grup olarak tanımlanmıştır. Niğde'de gündelik hayatın her alanında olabilecek farklılıklarının nasıl oluştuğu, toplumsal grupların mevcut durumları ve bu grupların toplumsal ilişki kurma biçimleri detaylarının neler olduğu aleviler üzerinden irdelenmektedir. Niğde'nin tek Alevi yerleşimi olan Kömürcü Köyü'nde yürütülen saha çalışmasında; Aleviliğin Araplaşmaya karşı bir tavır alış olduğu, görüşmenin ilerleyen bölümlerinde görüşmecilerin istisnasız hepsi ufak da olsa bazı kimliksel farklılıklara değinmesi, Kömürcü Köyü, Alevi niteliğiyle anılıyor olsa da genel bir değerlendirme noktasında Sünni pratikleri içselleştirmiş olan bir yerleşim yeri olması" vb. sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.³⁶

*Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği*³⁷ başlıklı araştırmada Aydın, Alevilerin gündelik hayatlarındaki dini ritüellerin, geleneklerin, örf ve adetlerin genel bir çerçevesi çizmektedir. Çalışmada Tavla Köyü Alevilerinin esasen sözlü kültür üzerine kurulu inanç, ibadet ve sosyal yaşamları sosyolojik katılımlı gözlem teknikleriyle ele alınmıştır.³⁸ Etnografik alan çalışmasının yapıldığı araştırmada, avla köylüleriyle hem köyde hem de Sarız ve Kayseri'de ki durumları içinde görüşmeler yapılmıştır. 5 Şubat 2019- 20 Nisan 2020 tarihleri arasında 13'ü erkek, 5'i kadın olmak 18 kişi ile görüşmeler yapan Aydın, katılımlı gözlem tekniğini de kullanmaktadır. Tarihsel ve kavramsal açıdan Aleviliğin ele alındığı teorik çerçevenin etnik kimlik, etnisite ve din ilişkisini açıklayan spesifik sosyolojik bir kavramsal ve kurumsal teoriyle ilişkilendirilmemiş olması bir eksiklik olarak ifade edilebilir.

³⁵ Ayşe Akyayla, *Sünni Coğrafyada Alevi Olmak: Niğde-Kömürcü Köyü Örneği* (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

³⁶ Akyayla, *Sünni Coğrafyada Alevi Olmak: Niğde-Kömürcü Köyü Örneği*, 205-215.

³⁷ Levent Aydın, *Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

³⁸ Aydın, *Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği*, 5.

Araştırmanın bulgular bölümünde Tavla'daki kültürel ve gündelik hayatın analiz edilmesi, etno-dinsel grupların salt tarihsel ve siyasi meseleler ekseninde irdelenmemesi açısından çalışmayı önemli hale getirmektedir. Çalışmada "Tavla Köyü Alevilerinin gelenek ve göreneklerine bağlı olarak yaşadıkları, dini öğretileri, inanç, ibadet esaslarını dedeler aracılığıyla öğrendikleri, yakın zamana kadar köy halkı arasında oluşan anlaşmazlıkların dedeler aracılığıyla çözüme kavuşturulduğu, son zamanlarda hızlı gelişen teknoloji ile birlikte, özellikle köy dışına göçenlerde azda olsa kültürel değişimler olduğu ancak özellikle imkânı olan herkesin yaz aylarını köyde geçirerek gelenek-göreneklerini yaşatmaya çalıştıkları görülmüştür."³⁹

Arıkan'ın tamamladığı ve Alevileri konu edindiği *Etnisite, Din ve Kimlik İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Arap Alevileri*⁴⁰ başlıklı doktora tezi, alandaki önemli çalışmalardan biridir. Bu çalışmada Hatay (Antakya), Adana ve Mersin (İçel) illerinde ikamet etmekte olan Arap Alevilerin gündelik yaşam deneyimlerine odaklanılmaktadır. Nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı bu çalışmada toplamda 45 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sürecinde "Arap-Alevilerin kendi kimliklerini inşa süreçlerinde hangi ölçütlerin önemli olduğu, farklı toplumsal kesimlerle olan gündelik ilişkilerdeki toplumsal sınırların esneklik ve katılık dereceleri ile diğer toplumsal kesimler tarafından maruz kaldıkları çeşitli önyargılar ve son olarak da kendilerini eşit yurttaş olarak görüp görmedikleri konularında görüş ve değerlendirmeleri üzerinde durulmuştur."⁴¹ Arıkan, Alevilerin gündelik yaşam deneyimleri, kimliğe ilişkin kavramlar, toplumsal yaşamda farklı etnik ve dini kesimlerden olan diğer topluluklar ile olan deneyimleri, kendilerini eşit yurttaş olarak nasıl konumlandıklarını dair görüşlere ulaşmaktadır.

Alevilerin toplumsal yaşantılarında maruz kaldıkları önyargılı tutum ve davranışlar olduğuna dikkat çeken Arıkan, Arap Aleviler ile ilgili yapılmış pek çok çalışmada dile getirildiği gibi burada da içe dönüklük ve grup içi bağlılık ve aidiyet duygusunun yoğun olduğu sonucuna varmaktadır.⁴² Görüşmelerde elde edilen diğer bir sonuç, Arap Alevi kadınların toplumsal yaşamdaki güçlü konumlarının olduğudur. Araştırmada görüşmecilere etnik ve dini kimliğin bileşenleri olan Araplı ve Aleviliğe ilişkin yaklaşımları sorulduğunda görüşmecilerin büyük çoğunluğu kendilerini Arap Alevi olarak isimlendirirken Hatay'dan çok az sayıda katılımcı Nusayri isimlendirmesini kullanmaktadır.⁴³ Bulgulardaki *Kimlik İnşası, Azınlık Olarak Yaşamak, Kimlik İnşanın Bir Unsuru Olarak İnanç Ritüelleri, Diğer Toplumsal Kesimlerle İlişkiler, Kürtlere Bakış, Süryanilere Bakış* vb. konularda tartışmalar yürütmesi, saha çalışmaları için yol gösterici olacaktır. Nitekim etno-dinsel bir grubun, araştırılan bölge şartlarında analiz edilebilmek ve grup hakkında anlamlı/bütüncül verilere ulaşabilmek için grubun iç ve dış dinamiklerinin irdelenmesi gerekmektedir. Bu noktada grup kimliğinin tanımlanması ve grubun varlığını sürdürürken birlikte yaşadığı diğer gruplara dini ve kültürel etkileşiminin nasıl olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Kavramsal ve kuramsal çerçevede etnisiteye ilişkin kuramsal yaklaşımlara yer verilmesi bahsi edilen çalışmayı Güçlü⁴⁴ ve Aydın'ın⁴⁵ çalışmalarından ayıştırmaktadır.

³⁹ Aydın, Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği, 86-87.

⁴⁰ Münevver Arıkan, *Etnisite, Din ve Kimlik İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Arap Alevileri* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

⁴¹ Arıkan, *Etnisite, Din ve Kimlik İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Arap Alevileri*, 49.

⁴² Arıkan, *Etnisite, Din ve Kimlik İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Arap Alevileri*, 122.

⁴³ Arıkan, *Etnisite, Din ve Kimlik İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Arap Alevileri*, 123.

⁴⁴ Güçlü, *Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği* (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁴⁵ Aydın, *Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

Arikan'ın çalışması bu güçlü yönleriyle literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Türkiye'de Alevileri konu edinen doktora tezlerinden biri, Taşğın'ın yapmış olduğu, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*⁴⁶ başlıklı çalışmadır. Taşğın, bu çalışmada, Diyarbakır ve çevresindeki Türkmen Alevilerinin dini hayatları bağlamında inanç, ibadet, kurum ve sosyal ilişkilerini ele almaktadır.⁴⁷ Karma (nitel ve nicel yöntemin birlikte kullanıldığı) bir yöntem (açıkça belirtilmemiş olsa da çalışmada hem anket verilerinin nicel metotlarla yorumlanması hem de katılımlı gözlemle elde edilen sonuçların betimlenmesi söz konusudur) ile yürütülen bu saha çalışmasında katılımlı gözlem, mülakat ve anket tekniği birlikte kullanılmıştır. Bu da çalışmanın ulaştığı verilerin güvenilirlik ve geçerliliğine olumlu bir katkı sunmuştur. Anket tekniği tesadüfi bir metotla, 400 kişiye uygulanmıştır.

Araştırma evreninin yeteri kadar sınırlandırılmadığı görülmektedir. Nitekim çalışma verileri Diyarbakır merkeze bağlı 2 köy, Bismil ilçesine bağlı bir köy ve üç mahalle, çınar ilçesindeki bir köyde yaşayan yerleşik Türkmen Alevilerden toplanmıştır. Araştırmanın evreninin sınırlandırılması çalışmanın verileri için sosyo-kültürel bir çeşitlilik sağlasa da anlamlı bir bütünlük sağlanması ve teorik çerçeveye ilişkisinin kurulabilmesini zorlaştırmaktadır. Yanı sıra evrenin farklı yerleşim yerlerinden seçilmesi gözlem yapma imkanını da sınırlandırmakta, araştırmanın saha çalışması sürecini uzatmaktadır. Çalışmanın temel amacı, gündelik hayattaki Alevilik ile teorideki Alevilik arasındaki mesafenin günümüzdeki seyrini dini inanç, ibadet, kurum ve sosyal hayat ekseninde ortaya koymaktır.⁴⁸ Taşğın, kent yaşamında sürdürülme imkânı daralan Aleviliğin cem ve semah gibi törenlere sıkıştırıldığı, Aleviliğin Sünnilikten farklı olarak İslam dışılık biçiminde sunulduğu, Aleviliğin modernleşme sürecine uyum sağlamaması sonucu kurumlarının işlevselliğini kaybettiği, Alevilerin sözlü kültürel tarihten yazıl kültürel tarihe doğru değişim sürecine girdiği vb. sonuçlara ulaşmaktadır.⁴⁹

2.2 Ermeniler, Yezidiler, Süryaniler ve Diğer Farklı Etnik Unsurlar Taşıyan Sünnilerin Analiz Edildiği Saha Çalışmaları

Etnik ve dini grupları konu alan önemli çalışmalardan biri, Aksoy'un *Dersim; Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*⁵⁰ başlığıyla kaleme aldığı eseridir. Dersim'de Ermeni- Alevi-Kürt etkileşimini irdeleyen bu araştırma, Ermeni-Kürt-Alevi kimlikler arasındaki kültürel etkileşimlere ışık tutabilmektedir. Dersim'de yaşayan toplulukların karmaşık görünen kimlik sorunlarını bazı yönleriyle anlama çabası güden bu çalışmada, "Yöredeki bazı yer adlarının Ermeni tarihinin kapısını nasıl açabildiklerini, Ermeni aşıkaların Dersim kültüründe ne gibi izler bırakmış olabileceklerini, Anahit'i, Vaftizci Yahya'yı, 'Süpürgeç Baba'yı ve bu tarihin diğer isimlerinin yöre kültüründeki sedaları"⁵¹ gibi problematik konular yer edinmektedir.

Ermeni-Alevi kimliğinin Dersim'de buluşmalarının ne gibi algısal sorunları ortaya çıkardığını irdelemek çalışmanın hedeflerinden bir diğeri olarak ifade edilebilir. Çalışmanın birinci bölümünde Aksoy, "Lekeli" bir coğrafya olarak tanımlanan Dersimde bir kimlik enflasyonunun yaşandığını ifade etmektedir. Özellikle Dersim, kimlik açısından kısaca 3K, yani Kürt, Kızılbaş ve Komünist olarak kategorize edilmiştir. Ancak bu kimliklere sonradan Ermeni

⁴⁶ Ahmet Taşğın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003).

⁴⁷ Taşğın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, 6.

⁴⁸ Taşğın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, 7.

⁴⁹ Taşğın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, 155-156.

⁵⁰ Gürdal Aksoy, *Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

⁵¹ Aksoy, *Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*, 12.

kimliğinin de eklenmesi Dersim'i ilgi odağı haline getirmiştir. Dersimde Ermeniliğin yerel halk üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. Bölgedeki yer adları, aşiret isimleri, çocuklara verilen isimler, yöredeki geleneksel inançlar arasında bu etkileşimin izlerini sürmek mümkündür. Ona göre, Dersimde Ermeni yer adları azımsanmayacak kadar fazladır. “Hiç kuşkusuz bu kategorideki isimlerin başında, Hozat Ovacık arasında yer alan Balikan Dağı gelir. Çünkü Balikan, XX. yy.’da ortaya çıkıp, zamanla Tephrike’i (modern Divriği) merkez edinen ve çoğunluğu ‘Hristiyan Ermeniler’ olan Pavlikanların adını andırmaktadır.”⁵² Balikan ismi, Ermeni tarihinin ünlü heterodoks Hristiyan topluluğu Pavlikanlara verdikleri Bayalika ve Baylakani adlarını da çağrıştırmaktadır. Yine Kürtler üzerine yapılan birçok araştırmada Dersimde “Balaki” adında bir aşiretten ve aşiretin Kürtçe, Ermenice ve Arapça karışımı bir dil kullandığından bahsedilmesi, bu ismin bir Ermeni yer adı olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁵³

Aksoy’a göre Dersimde sayıca Erminlerden daha fazla olan Alevi Kürt kimliğine sahip olan insanlar hâkim kültürü oluşturmaktadır. Bu yüzden Ermenilik, Alevi Kürt kimliği içinde silikleşmiş durumdadır. Kitapta yer ve isim adlarına dair başka örneklerle de rastlamak mümkün. Ermeniler ocak ve şubat aylarında aşırı soğuk havalara Aziz Sarkis soğuğu derler ve böyle havalarda ondan yardım dilerler. Urmiyeli Kürtler de kışın en soğuk üç gününe Xıdır Nebi soğuğu derler ve o günlerde dua ederler.⁵⁴ Bu durum, bölgedeki Ermeniler ve Kürtler arasında geleneksel inançların nasıl etkileşim içinde olduğunu gösteren önemli bir bulgudur.

Bütün bunlar Ermenilerin bölgede dil, inanç ve kültür gibi toplumsal hayatın vazgeçilmez boyutları üzerinde kültürel tesirlerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Kürtler ve Ermeniler yakın bir tarihe kadar Anadolu’da aynı coğrafyada yaşamış, zira bu iki halkın hiçbir şekilde birbiriyle kaynaşmamaları ve kültürel etkileşimlere maruz kalmamaları mümkün gözükmemektedir. Özellikle Dersim bölgesinde zamanla Kürt aşiretleri baskın duruma gelmiş bu durum Ermenilerin daha fazla “asimile” olmasına sebep olmuştur. Ayrıca Müslüman bir erkeğin Ermeni bir kadınla evlenmesi mümkünken, Ermeni bir erkeğin Müslüman bir kadınla ancak Müslüman olması şartıyla evlenebilmesi de asimile olma durumlarının Ermeniler aleyhine olduğunu göstermektedir.⁵⁵ Aksoy’un çalışması birden fazla etnik grubun birbiriyle olan ilişkisini konu edinen önemli çalışmalardan biridir. Araştırma evreninin geniş tutulması bir sınırlılık olarak ifade edilse de Türkiye’de yerleşik olarak varlıklarını etkin bir şekilde sürdüren Ermeniler, Kürtler ve Alevilerin kültürel etkileşimlerinin saha çalışmasıyla irdelenmesi yeni yapılacak araştırmalar için de önemli veriler sunmaktadır.

Türkiye’de etnik ve dini sosyal gruplar üzerine yapılmış çalışmalardan bir diğeri Müslüman Ermenileri konu edinen, Hrant Dink Vakfı tarafından 2-4 Kasım 2013’te yapılmış *Müslümanlaş (tırıl)mış Ermeniler* konferansıdır.⁵⁶ Bu konferansın tebliğleri 2015 yılında kitaplaştırılmıştır. Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler konusu toplumsal cinsiyet, din ve etnisite eksenlerinde ele alınmıştır. Çalışmanın temel amaçlarından bir tanesi bu coğrafyada geçmişte yaşamış ve halen yaşanmakta olan çeşitli meseleleri tarih, sosyolojik ve politik açıdan tartışmaktır. Çalışmanın birinci bölümünde Patrik Şınorhk’un Anadolu’daki Ermenileri ve Müslüman Ermenileri sınıflandırmaktadır. Şınorhk’un, Ermenileri; 1-Kendi isteğiyle Müslüman olmuş ve Kürtlere benzer şekilde gruplaşmış, 2- İsteyerek ya da istemeyerek Müslüman olmuş

⁵² Aksoy, Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük, 20.

⁵³ Aksoy, Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük, 21.

⁵⁴ Aksoy, Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük, 73.

⁵⁵ Aksoy, Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük, 173.

⁵⁶ Altuğ Yılmaz (ed.), *Müslümanlaş (tırıl)mış Ermeniler Konferansı* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2013).

ancak kendilerini hala Ermeni hissedeni, 3- Taşrada yaşayan, görünen ve görünmeyen zorluklara rağmen Ermeniliklerini korumuş Ermeniler şeklinde sınıflandırmaktadır.⁵⁷

Altınay, Müslümanlaş (tırıl)mış Ermenilere dair yapılan çalışmaları özetleyerek konunun toplumsal cinsiyetle ilişkisini açıklamaktadır. Altınay, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere dair yapılan çalışmaları özetleyerek konunun toplumsal cinsiyetle ilişkisini açıklamaktadır. Bu meyanda Altınay'a göre; "Ermeni kadınların ve çocukların çoğu yerde Ermeni erkeklerden farklı bir muameleye tabi olduklarına; bir kısmının Müslümanlaş(tırıl)arak hayatta kaldığına; Müslüman ailelerin Ermeni kadınları ve çocukları korumak, hizmetçi olarak çalıştırmak veya istismar etmek amacıyla yanlarına aldıklarına dair azımsanmayacak miktarda kaynak, anı ve arşiv malzemesi bulmak mümkündür."⁵⁸ Çalışmanın diğer bölümlerinde Müslümanlaş (tırıl)manın yakın ve uzak tarihi hakkındaki bilgilere yer verilmektedir. Karadenizli Müslüman Ermeniler olan Hemşinliler, kültürel mirasları Alevilemiş Dersimli Ermeniler ve Araplaşmış Ermeniler, gizli(kripto) Ermeniler hakkında da çok fazla bilgiye ulaşmak mümkündür.

Sazan, *Sözlü Tarih Çalışması: Derikli Ermenilerde ve Kürtlerde Mekân ve Hafıza*⁵⁹ adlı yüksek lisans tezinde soykırım tartışmaları ekseninde Derik'te yaşanmış olaylardan, deneyimlerden ve tanıklıklardan yararlanarak bir perspektif sunmaktadır. Çalışma Şubat 2012-Haziran 2012 tarihleri arasında 10 Kürt, (8 erkek, 2 kadın), 3 Ermeni (3 erkek) ve 5 Kurdo-Ermeni (4 erkek, 1 kadın) olmak üzere toplam 18 kişiyle yapılan görüşmelere dayandırılmaktadır. Araştırmacının Derikli olması, yapılan sözlü tarih görüşmelerinde sorgulanan meselelerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu sayede gözlem tekniğiyle görüşme içerikleri de desteklenerek çalışmanın seyrinin genişlemesi imkânı yakalanmaktadır.⁶⁰ Bu doğrultuda Derik yerinde 1915, öncesi ve sonrasına dair daha önce herhangi bir araştırmada kendisinden söz edilmeyen tanıklıklara ulaşarak Hristiyan Ermenilerin Derik'e ve Derikli Müslüman Kürtlere dair hatıralarına odaklanılmaktadır.⁶¹ Araştırmanın teorik çerçevesinin sözlü tarih anlatıları ile ilişkilendirilerek izah edilmesi, bunun yaşananlara dair anlatılara dayandırılması, etno-dinsel grup çalışmaları içerisinde yer edinen bu çalışmayı özgün bir araştırma haline getirmektedir.

Sazan, 1990'lı yıllarda yaşanan sosyal ve siyasi problemlerden ötürü Derik'ten göç eden Ermenilerin yaşananlara dair anlatılarına da yer vermektedir. Bölgede yaşayan Kürtler'in mikro alanda Ermenilere dair düşünce ve algıları üzerinde durulmaktadır. Sazan'ın ifadesiyle "Kürtler ve Ermenilerin geçmişten başlayarak günümüze dek çeşitli sebeplerle dönüşen ilişkileri, bu dönüşümün başlangıcı olmasa da kırılma noktası olarak kabul edilen 1915'in hem Kürtler hem de Ermeniler için ne anlam ifade ettiği, sözlü anlatılardan yola çıkılarak" incelenmektedir.⁶²

Bu konu ve amaçlar çerçevesinde araştırmada bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Derik ilçesinin neredeyse her noktasından görülen yüksek bir tepe olan Poze Mancele, Ermenilere dair en çarpıcı mekân olarak hafızalarda yer edinmektedir. Kiliselerin, eski Ermeni evlerinin ve zeytinliklerin de yer aldığı bu mekân Ermeniler için önemli bir yerleşim yeridir. Sadece 1915

⁵⁷ Avedis Haddjian, "Patrik Şinorhk'un Anadolu Ermenileri ve Bugünün Müslüman Ermenileri İçin Kullandığı Dörtlü Sınıflandırma", *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler*, ed. Altuğ Yılmaz (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015), 45-55.

⁵⁸ Ayşe Gül Altınay, "Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere Dair Tarihsel Suskunluk ve Yeni Hafıza Çalışmaları", *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler*, ed. Altuğ Yılmaz (Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015), 61.

⁵⁹ Lokman Sazan, *Sözlü Tarih Çalışması: Derikli Ermenilerde ve Kürtlerde Mekân ve Hafıza* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁶⁰ Sazan, *Sözlü Tarih Çalışması: Derikli Ermenilerde ve Kürtlerde Mekân ve Hafıza*, 13.

⁶¹ Sazan, *Sözlü Tarih Çalışması: Derikli Ermenilerde ve Kürtlerde Mekân ve Hafıza*, 12.

⁶² Sazan, *Sözlü Tarih Çalışması: Derikli Ermenilerde ve Kürtlerde Mekân ve Hafıza*, 7.

olaylarıyla sınırlı kalmayarak Müslümanlaşarak ya da zorunlu olarak “Müslümanlaştırılarak” belli zamanlarda Derik’te yaşayan Ermenilere yönelik toplumsal baskı ve göç ettirme politikalarının varlığını sürdürmesi, çalışmada ulaşılan diğer bir sonuçtur. 1915 olaylarıyla yüzleşme konusunun karmaşık ve çok katmanlı olduğunu iddia eden Sazan, Kürt görüşmecilerin yaşananları bir soykırım olarak değerlendirse bile kendilerini çoğunlukla mağdur konumda gördükleri sonucuna ulaşmaktadır.

Etnik ve dini grupları konu edinen araştırmalardan bir diğeri Çelik ve Dinç tarafından yapılan, *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*⁶³ adlı çalışmadır. Kitabın “yüz yıllık ah” başlığı adını saha çalışmasında yapılan bir görüşmeden alınmıştır.⁶⁴ Bu çalışma İsmail Beşikçi Vakfının Kürtler arasında “1915 Soykırımının” (bu ifade yazarlar tarafından çalışmada iddia edilmektedir) birbirlerine nasıl anlatıldığı ve kuşaklar arası nasıl aktarıldığını Diyarbakır özelinde kişisel hayat hikâyeleri üzerinden anlatmayı amaçlayan bir sözlü tarih projesi” ürünüdür. Proje kapsamında toplamda 60 kişi ile mülakat yapılmıştır. Çalışmanın amacı Diyarbakır özelinde 1915’in hatırlanmasını sağlama, 1915’in anlatılma ve aktarılma hallerine odaklanma ve bu konuda oluşan hafızayı gün yüzüne çıkarmaktır.⁶⁵

Diyarbakır ili ile sınırlanan çalışmada Çelik ve Dinç, ağırlıklı olarak Kürtlerle görüşmeler yapmayı tercih etmişler. Çelik ve Dinç’in saha çalışmasında yaşadıkları en önemli zorluklardan bir tanesi Ermenilerle ilgili yapılan herhangi bir çalışmanın doğrudan define aranmasına (Ermenilerin göç etmeden önce altınlarını ve değerli eşyalarını toprak altına sakladıklarına dair genel bir kabul söz konusudur) bağlanmasıyla ilgili önyargıydı. Bu araştırmada örneklem grubunun büyük çoğunluğunu erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Yazarlara göre görüşmecilerin büyük bir kesiminin erkek olmasının nedeni; “bir yandan toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan ve saha temelli araştırmalarda kadınlara erişimi zorlaştıran ön yargılarla alakalıyken, bir yandan da kamusal alanda kendisine daha fazla alan açan erkeklerin geçmişe dair daha çok şey bildikleri inancıyla bizi sürekli erkek görüşmecilere yönlendiren tanıdıklarla ilgilidir.”⁶⁶ Tehcir döneminde Diyarbakır’ın bir geçiş güzergâhı olması, Osmanlı yönteminde Diyarbakır’ın idari bir merkez olması saha alanı olarak Diyarbakır’ın seçilmesinin birkaç nedeni olarak sıralanmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde 1915 olaylarının yazarların gözünden nasıl görüldüğü okuyuculara aktarılarak bununla ilişkili olarak Osmanlı’nın gerçekleştirdiği politikalara değinilmektedir. Weber’in ideal tip sınıflandırılması bir analiz aracı olarak kullanılarak, görüşmeciler altı farklı kategoride toplanmaktadır. Sonuç olarak 1915 olayları dolaylı olarak bir soykırım gibi değerlendirilmekte, elde edilen veriler bunun üzerine kurgulanmakta ve böylece bu veriler popüler toplumsal hafızanın süzgecinden geçilerek siyasi ideolojinin sosyal bilimlerle ilişkisine dair çarpıcı bir araştırma örneği ortaya çıkarılmaktadır. Diyarbakır Ermenilerinin sosyo-kültürel durumları, dini inanç ve geleneklerini nasıl sürdürdükleri, kültürel asimilasyon ya da entegrasyon yaşayıp yaşamadıklarının irdelenmemesi çalışmanın eksik bıraktığı meseleler olarak ifade edilmektedir.

Gültekin’in *Tunceli’de Sünni Olmak*⁶⁷ isimli eseri, etnik ve dini grup çalışmalarından bir

⁶³ Namık Kemal Dinç- Adnan Çelik, *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır* (Diyarbakır: Zan Vakfı Yayınları, 2018).

⁶⁴ Dinç- Çelik, *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*, 16.

⁶⁵ Dinç- Çelik, *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*, 20.

⁶⁶ Dinç- Çelik, *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*, 21.

⁶⁷ Ahmet Kerim Gültekin, *Tunceli’de Sünni Olmak* (İstanbul: Berfin Basım Yayınevi, 2010).

diğeridir. Bu araştırma, Tunceli ve Elâzığ illerinde antropolojik bir bakış açısıyla yapılan bir alan çalışmasıdır. 2007 yılında tamamlanan yüksek lisans tezinden ortaya çıkan bu araştırma, konusu itibariyle Aksoy’un çalışmasıyla benzerlikler taşımaktadır. Nitekim bu çalışmada Sünnilerin Alevi kültür içerisindeki etkinlik algıları analiz edilmektedir.⁶⁸ Gültekin, ülkedeki hâkim mezhep algısının kültürel kodlarını paylaşan Sünnilerin kültürel bütünlük içinde azınlık durumunda olan bir topluluk olduğunu düşünmektedir. Çalışmanın temel konusu, Sünniler için paradoksal bir boyut taşıyan bu durumun sosyal süreçleri ekseninden analiz edilmesidir.⁶⁹

Alan araştırmasının saha deneyimlerine dayandırılması, dokuz aylık bir süreçte alanda katılımlı gözlemler yapılması çalışmanın güçlü yönleri olarak ifade edilmektedir. Yanı sıra çalışmanın alan hikayesinin tüm detaylarının okuyucuya aktarılması, sahada karşılaşılan sınırlılıklardan, kaynak kişilerden ve imkansızlıklardan bahsedilmesi araştırmanın şekillendiği süreç hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Katılımlı gözlem sırasında Sünni toplulukların sosyal etkinlikleri, kullandıkları belirli kutsal mekânlar fotoğraf ve kamera çekimleri yapılarak kayıt altına alınmaktadır. Yazar’ın Tuncelili olması, araştırmacının sahada gözlem yaparken “ben ve öteki” rolünün farkında olması, çalışmayı diğer araştırmalardan ayırtırmaktadır.

Alan araştırmasının yürütüldüğü Pertek ilçesindeki etnik kimlikler hakkında önemli bilgiler veren Gültekin, “Barmazlılar” teriminden bahsetmektedir.⁷⁰ Kırsal bölgelerde yaşayan Sünnilerin kimliklerinin tarifi için kullanılan bu terim, aynı zamanda sonradan Sünnileşen Araplara da karşılık gelmektedir. Türklük alevi Sünnilerin kullandığı diğer bir kimlik tanımlamasıdır. Çünkü bölge haklı Sünnilik ile Türkülüğü ayrılmaz iki parça olarak görmektedir. Araştırma yöresinde aleviler sonradan Kürtleşen Türkmenler olarak anılmaktadır.⁷¹

Gültekin, Sünnilerden Alevilere, Alevilerden Sünnilere geçişin en belirgin yolu olarak bu iki grup arasındaki evliliklerden bahsetmektedir. Evlilik yoluyla yaşanan geçişlerin doğrudan doğruya “kadın”larla ilgili bir süreç olduğu ifade edilmektedir.⁷² Kadının evlilik yoluyla başka bir aileye gidişi kendisi için çok önemli bir değişim anlamına gelmektedir. Nitekim kadın evlilikle birlikte çevresindeki tüm sosyal ilişkileri terk etmektedir. “Geleneğin tüm kurumları ile bütün topluluklar açısından hüküm sürdüğü dönemlerde, kadının evlilik yolu ile başka bir aileye geçişi, giden kişi açısından kelimenin tam anlamı ile dönüşü olmayan bir gidişti.”⁷³ Gültekin’e göre kadın, gittiği ailenin bir parçası olur ve o ailenin kanunlarına göre hareket ederdi.

Güçlü, *Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği*⁷⁴ isimli çalışmada dinin sosyal ve kültürel yapılarla etkileşimi konu edinmektedir. Çalışmada “Süryani kültürünün gündelik hayatlarına nasıl yansıdığını Süryani kadınları ekseninde ve Süryani kadınının bu kültürün aktarımında ve gündelik hayata yansıtılmasında nasıl bir konumda olduğu ve bunun için hangi yöntemlere başvurduğu, kendisine bu süreçte hangi rolleri biçtiğini ve neleri omuzlayarak bunları gerçekleştirdiğini ortaya çıkarmak

⁶⁸ Gültekin, Tunceli’de Sünni Olmak, 7.

⁶⁹ Gültekin, Tunceli’de Sünni Olmak, 14.

⁷⁰ Gültekin, Tunceli’de Sünni Olmak, 156.

⁷¹ Gültekin, Tunceli’de Sünni Olmak, 159.

⁷² Gültekin, Tunceli’de Sünni Olmak, 246.

⁷³ Gültekin, Tunceli’de Sünni Olmak, 248.

⁷⁴ Adalet Güçlü, *Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği* (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

amaçlanmıştır.”⁷⁵

Araştırmanın örneklemini kültürün yaşatılması ve yeni kuşaklara aktarılmasında kadının aktif özne olması gerçeğinden hareketle cinsiyet özelinde daraltılarak 20 Süryani kadın ile görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış derinlikli görüşme verilerine dayandırılan araştırmada Güçlü, görüşme formu ile sahada görüşmeler gerçekleştirmiştir. Araştırmanın bölümleri incelendiğinde Aydın’ın çalışmasında göze çarpan teorik zayıflığın bu araştırma için de bir eksiklik olduğu söylenebilir. Nitekim etno-dinsel bir grubun irdelendiği bir araştırmada etnik kimlik ve din ilişkisinin bulgularla bağdaştırılarak yorumlanması gerekmektedir. Bu çalışma Hristiyan kabul edilen ve günümüzde Türkiye’nin farklı coğrafyalarında dini kimlikleriyle ve kültürel özellikleriyle varlıklarını sürdüren Süryanilerde kadınların gündelik hayattaki kültürel aktarım rollerine atıflar yapması açısından önem arz etmektedir.

2.3 Mahallemiler, Kürtler, Zazalar ve Diğer Bazı Etno-Dinsel Gruplar

Etnik dini gruplara ilişkin ilkin Yeşilmen’in Mahallemiler üzerine yaptığı çalışmadan bahsedilebilir. *Mahallemiler ve Ebruli Kültürün Ağır Başlılığı*⁷⁶ adlı bu araştırma, Midyat çevresinde yaşamlarını sürdüren Mahallemiler’e odaklanmaktadır. Çalışmada daha çok açık uçlu yoğunlaşmış görüşmelere ağırlık verilmiştir. Yeşilmen, çalışmanın amaçlarından birini “değişim ve kültür olgularıyla ilgili teorik yaklaşımların yerel dinamiklere uygunluğunun tartışılabilmesine kapı aralamaktır.”⁷⁷ şeklinde ifade eder. Mahallemilerin değişim, kültür ve din bağlamında irdelendiği bu araştırmada, etnik gruplardaki bireysel ve kolektif kimlik krizlerine vurgular yapılmaktadır.

Yeşilmen, kültürün tanımlanması, kültürü oluşturan bireylerin algı, deneyim ve tutumlarının kendi bakış açılarından aktarıldığı şekliyle öğrenilebilmesi için nitel araştırmanın saha çalışmasını yöntemini kullanmıştır. Yeşilmen, çalışmanın kavramsal ve kuramsal zemin bölümünde sosyo-kültürel yapıdan, değişimin belirleyici unsuru olarak kimlikten ve din-kimlik ilişkisinden bahsetmektedir. Daha sonraki bölümde Mahallemilerin isim, dil ve etnik kökenleri hakkında yapılmış tartışmalar ifade edilmiştir. Etnik bir unsur niteliğindeki bir topluluğun kendini nasıl tanımladığı birinci dereceden önemli olduğu için Yeşilmen, isimlendirme hakkındaki tartışmalarda Mahallemilerin kendilerini nasıl isimlendirdiklerini ayrıntılarıyla ifade etmiştir.

Çalışmada bazı Mahallemilerin “kıtlık yüzünden sonradan Müslüman oldunuz” algısından dolayı Süryani olduklarına dair görüşlere tepkili davrandıkları ifade ediliyor. Yazar, Mahallemilerin geçmişte Hristiyan olduklarına dair görüşü kabul etmektedir. Çünkü Yeşilmen, Mahallemilerin geçmiş yaşamlarındaki bazı geleneksel uygulamalarında Hristiyanlığın karşılığının olduğunu düşünmektedir. Çalışmada bu düşünceye Mahallemilerin yaşadıkları köy isimleri delil olarak gösterilmektedir. Örneğin, “Çiftlik” anlamına gelen “kefir/kefer” ve kilise anlamına gelen “deyr” sözcükleri bazı Mahallemi köy isimleridir. Çalışmada Mahallemiler hakkında vurgulanan bir diğer konu Mahallemilerin aile kurumunda ataerkil bir yapıya sahip olmalarıdır. Mahallemilerde soy babadan gelir. Bu bağlamda erkeğin konumu daha çok kabile ve aile içi destek ve güç dinamiklerinde kendini göstermiş olup, erkek evlat beklentisi halen bile önemini korumaktadır.

⁷⁵ Güçlü, Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği, 1.

⁷⁶ Halit Yeşilmen, Mahallemiler ve Ebruli Kültürün Ağırbaşlılığı Değişim, Kimlik, Din (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017).

⁷⁷ Yeşilmen, Mahallemiler ve Ebruli Kültürün Ağırbaşlılığı Değişim, Kimlik, Din, 14.

Torgut, *Etnik Kimlik İnşasında Mezhep Farklılığının Oynadığı Rol: Zazalar Örneği*⁷⁸ isimli tezinde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan Zazaların din ve mezhep değişkenliklerini incelemektedir. Araştırmada, Sünni Zaza ve Alevi Zaza gruplarındaki dini ve etnik kimliği karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bahsi edilen çalışma nitel yöntem benimsenmekte, Elazığ'da Alevi ve Sünni Zazaların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde görüşme ve gözlemler yapılmaktadır. Zaza etnik kimliğinin inşasında mezhebin etkisine odaklanan araştırma, "Alevi-Zazalar ve Sünni-Zazalar arasındaki dilsel farklılıkların mezhepsel mi yoksa bölgesel mi olduğu; hem nüfus hem de kültürel olarak egemen olan Sünni mezhebin içinde Alevi-Zazalar'ın kendi kimliklerini nasıl muhafaza ettikleri; yine Alevi ve Sünni Zazaların nasıl ve hangi şekilde etnik kimliklerini inşa ettikleri; kendilerini birbirlerinden ya da diğer etnik gruplardan nasıl ayırdıkları, evlilik kurumları, ölü gömme gelenekleri, ibadet biçimleri, bayramlar gibi ritüellerinde ne tür farklılaşmalar ve benzerlikler olduğu ve en nihayetinde etnik ve mezhepsel aidiyetlerinin siyasal tercihlerini nasıl etkilediği konuları karşılaştırmalı olarak bakılması amaçlanmıştır."⁷⁹

Bu amaçlar çerçevesinde bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Alevi ve Sünni Zazalar arasındaki gerilim ve çatışmaların Zaza kimliğinin oluşumunda çok önemli bir etken olduğu tespit edilmektedir. Bahsi edilen çalışma, mezhep farklılıklarının etnik kimlik oluşumu üzerindeki etkisinin gerilimleri artırıcı bir faktör olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan Zazalar, Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğunu kabul etmemekte, yazara göre bunun "İdeolojik" bir söylem olduğu düşünülmektedir. Alevi ve Sünni Zazalar mezhep/grup içi evliliklere önem vermektedirler. Sünni Zazalar camide ibadetlerini yerine getirirken, alevi Zazalar cem evlerini kullanmaktadırlar. Sünni Zazalar daha çok sağ partilere oy verirken alevi Zazalar sol partilere oy vermektedir. Çalışmada tüm bu olgular mezhepsel farklılıklara dayandırılmaktadır.

Köroğlu ve Zehra Köroğlu tarafından yapılan *Etnik Bir Grubun Anatomisi: Diyarbakır Zazalarında Sosyal ve Dini Hayat (Yazyâğmuru ve Çataldut Köyleri Örneği)*⁸⁰ başlıklı diğer bir çalışma, Diyarbakır İli Çüngüş İlçesi'ne bağlı dağ köylerinden Yazyâğmuru ve Çataldut'ta yaşayan Zazalar üzerinde yapılmış bir saha araştırmasıdır. Araştırmanın etnik karaktere sahip bu iki köyden oluşması Köy Sosyolojisi ve Etnik Sosyoloji gibi bilim dallarına müracaat edilmesini gerektirmekte ancak esasen bu çalışma Din Sosyolojisi bilim dalında gerçekleştirilen bir dini hayat araştırmasıdır. Ankete dayalı saha araştırması olmasının yanı sıra bu çalışma bir yıldan fazla süren katılımlı gözlemler de yapılmaktadır. Böylelikle kültürel hayatın bütün boyutlarına dair derinlemesine veri toplama imkânı elde edilmektedir.

Araştırmanın yürütüldüğü köylerin merkeze uzaklığı ve coğrafi şartları yerel halkın dış etkilere kapalı bir toplum yapısı özelliği taşımasına neden olmaktadır. Yardımlaşma ve komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu bu köylerde, formel bir eğitim algısının olduğu görülmekte, yalnızca okuma yazma bilmek yeterli olacağı düşünülmektedir. Yörede kadının ikincil konumu eğitim ve dindarlık gibi hayatın her alanında belirgindir. Yerel halkın dindarlığı doğum, ölüm, nişan, düğün, gibi köy toplumunu ilgilendiren her olayda kendini göstermektedir.⁸¹ Bölge özelinde din, kültürel ve ideolojik düzenle bütünleşme aracıdır. Din anlayışı ve algısı basit olmakla birlikte tutucu ve

⁷⁸ Furkan Torgut, *Etnik Kimlik İnşasında Mezhep Farklılığının Oynadığı Rol: Zazalar Örneği* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁷⁹ Torgut, *Etnik Kimlik İnşasında Mezhep Farklılığının Oynadığı Rol: Zazalar Örneği*, 3.

⁸⁰ Muhammet Ali Köroğlu, Cemile Zehra Köroğlu, "Etnik Bir Grubun Anatomisi: Diyarbakır Zazalarında Sosyal ve Dini Hayat (Yazyâğmuru ve Çataldut Köyleri Örneği)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (2013), 333-360.

⁸¹ Köroğlu- Köroğlu, "Etnik Bir Grubun Anatomisi: Diyarbakır Zazalarında Sosyal ve Dini Hayat (Yazyâğmuru ve Çataldut Köyleri Örneği)", 357.

değişimi engeller nitelikte değildir.⁸²

*Etnisite ve Kimlik: Nusayri ve Çerkezler Üzerine*⁸³ adlı doktora tezinde Aslan nitel ve nicel yöntemi birlikte kullanarak, Nusayriler ve Çerkezlerin etkin kimliklerine bağlı biçimde geliştirdikleri sosyal ilişkiler ağının nelerden oluştuğunu kendine problem edinmektedir.⁸⁴ Adana ilinde yaşayan Nusayriler ve Çerkezlerin konu edildiği bu araştırma, etnisite ve kimlik kavramları etrafında bir tartışmayı amaç edinmektedir.⁸⁵ Aslan, Çerkezleri göçmen etnik gruplar olarak tanımlarken Nusayrileri yerli etnik grup olarak tasnif etmektedir. Çalışmada Nusayri ve Çerkezlerin kültürel kimlik sürdürümelerini nasıl korudukları analiz edilmektedir. Aslan'a göre Nusayriler davranışsal etnisite içerikli bir kimliği benimserken Çerkezler üst bir kimlik olarak ideolojik içerikli bir etnisite kimliğini kabul etmektedirler. Arapuşağı ve Fellah gibi dışarıdan yapılan isimlendirmelere şiddetle karşı çıkan Nusayriler, Arapça konuşan aleviler olarak anılmayı tercih etmektedirler. Alevilikteki kirvelik kurumuna benzer şekilde Nusayriler 'Amcalık' kurumuna önem vermektedirler. Amcalık, Nusayri kimliğinin inşasında ve sürdürümünde önemli bir işleve sahiptir.

Sonuç

Etno-dinsel grupların konu edildiği sosyolojik çalışmalarda göze çarpan önemli eksikliklerden biri saha araştırmalarının metodolojisi ile teorik ilişkinin yeteri kadar kurulamamasıdır. Söz konusu araştırmaların nitel yöntem ve saha çalışması verilerine dayandırılması önem arz etse de Aydın ve Güçlü'nün yaptığı çalışmalarda olduğu gibi teorik zemin kurgusunun zayıf kaldığı dikkat çekmektedir. Nitekim bu araştırmalarda teorileri hakkında bilgi verilen Barth, Durkheim veya Smith gibi düşünürlerin yaklaşımları, çalışmalarda ele alınan konularla uyumlu bir bağ kurularak analiz edilmektedir. Yanı sıra Dinç ve Çelik'in yürüttüğü çalışmada bu teorik temaların analiz edilmemesi önemli bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Ermeniler gibi Türkiye'nin farklı coğrafyalarında yerleşik olarak yaşamaya devam eden etno-dinsel grupların kültürleri, gelenekleri ve dini yaşam biçimlerinin tespit edilmemesi, soykırım gibi salt siyasi ideolojik bir bakışla analiz edilmeye çalışılması, sosyolojik bakıştan yoksun bir analiz sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Lokman Sazan'ın Ermeni Kürt, Gürsal Aksoy'un Ermenilik Alevilik Kürtlük ve Ahmet Kerim Gültekin'in Tunceli'de Sünni Alevi Kürt ilişkilerine odaklandığı çalışmalar, din ve etnik kimlik arasındaki ilişkiye dair yeni bulgular ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar sayıcı azınlık durumunda olan grupların diğer etnik ve dini gruplarla kültürel etkileşimlerini açığa çıkararak literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Yanı sıra bu çalışmalarda, araştırmaların yapıldığı bölge özelinde Sünniliğin Alevilikle, Ermeniliğin Kürtlük ile kurdukları ilişkiyel bağlar, kimlik ve din olgusu ekseninde analiz edilerek, din ve etnik kimlik arasındaki karmaşık görünen örüntüler betimlenmektedir. Bu meyanda Barth'ın etnisite tarifinin yanı sıra (ortak kültürel değerleri paylaşan, biyolojik olarak varlığını sürdürebilen, kendini bir etnik gruba aidiyetle tanımlayan insan kategorisi) bahsi edilen araştırmalar, etnik kimliklerin maruz kaldığı sosyo-kültürel etkileşimler göz ardı edilerek yorumlanamayacağını göstermektedir.

⁸² Köroğlu- Köroğlu, "Etnik Bir Grubun Anatomisi: Diyarbakır Zazalarında Sosyal ve Dini Hayat (Yazyâğmur ve Çataldud Köyleri Örneği)", 358.

⁸³ Cahit Aslan, *Etnisite ve Kimlik: Nusayri ve Çerkezler Üzerine* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003).

⁸⁴ Aslan, *Etnisite ve Kimlik: Nusayri ve Çerkezler Üzerine*, 2.

⁸⁵ Aslan, *Etnisite ve Kimlik: Nusayri ve Çerkezler Üzerine*, 5.

Etnik grupların sayıca azınlık olarak yaşadıkları toplumlarda çekingen ve kapalı bir tutum sergilemeleri, yapılacak çalışmalara katılacak kişilere erişimin zorluğu gibi sebepler nitel bir yöntemle yürütülecek saha araştırmalarının güçleşmesine neden olabilmektedir. Bu nedenden ötürü azınlıklara yönelik çalışmaların genellikle tarih odaklı veya literatür temelli olması öngörülebilir bir durumdur. Geçmişte yaşanan sosyal ve siyasi hadiselerden ötürü nefret söylemlerine ve toplumsal dışlanma gibi faktörlere maruz kalan bu grupların kendileri hakkındaki araştırmalara mesafeli yaklaşımları, saha araştırmalarını zorlaştıran diğer bir sebep olarak ifade edilebilir. Bu zorluktan ötürü saha çalışmaları yapan araştırmacıların pek çoğu, o etnik kökene mensup veya o bölgede yaşayan kişilerdir. Toplumsal damgalama ve dışlanma korkusuyla zaman zaman kimliklerini dahi gizlemek zorunda kalan bu insanların sosyal, dini vb. yaşantıları hakkında derinlikli bilgi setine ulaşmak zor bir uğraş gibi durmaktadır. Bu sebeplerden ötürü, etnik kimlik/grup ve din başlıklarında yapılan teorik çalışmalar genellikle benzer alanlar ve konular dahilinde yapılmıştır. Bu durum literatürde bir çeşitliliğinin sağlanması gerektiğini göstermektedir.

Taranan çalışmalarda dikkat çeken diğer bir husus, din değişimi yaşamış etno-dinsel grupların; “Gündelik ve dinsel hayatları, etno-dinsel grupların inanç, kültür ve geleneklerini ne şekilde sürdürdükleri, popüler kültür ve dindarlık biçimlerinin neler oldukları” şeklindeki konuların göz ardı edilmesidir. Yanı sıra bu grupların etnik ve dini kimliklerini nasıl ifade ettikleri, sayıca azınlık durumunda oldukları yerlerde gündelik yaşam ilişkilerini nasıl sürdürdükleri, diğer Müslümanlar tarafından nasıl isimlendirildikleri araştırmalar için eksik kalan problematik alanlar olarak ifade edilebilir. Nitekim etnik kimliğin oluşumunda, korunmasında ve sürdürülmesinde dinin fonksiyonlarının neler olduğunun irdelenmesi bu alanda literatüre katkılar sunacaktır. Etno dinsel bir grubun dini hayat pratikleri ve onu şekillendiren kültürel etkileşimin bağlamları bilinmeden sosyolojik bir sonuca ulaşmak pek mümkün gözükmemektedir.

Araştırmacıların ötekinin (etno-dinsel kimliği dışındakileri ele aldığı çalışmalarda) yazımında üzerinde durması gereken önemli hususlardan biri de katılımcının düşünsel ve duygusal durumunun gözden kaçırılmamasıdır. Araştırılan grubun kendi hayat bilgilerinin hikayecisi oldukları saha çalışmalarında, onların dünyasının nasıl anlamlandırılacağı, güven ilişkisinin tesis edilip düşünce dünyalarına nasıl nüfuz edileceği, bunun gerçekleşmesi durumunda elde edilen bilginin nasıl betimlenip yorumlanacağı, saha notlarından nelerin yazılıp yazılmayacağı güç bir uğraştır. Yukarıda betimlenen araştırmalarda bu zorluğun göze çarptığı ifade edilebilir. Bu meyanda araştırmacılar, katılımcıların düşünce dünyasını anlamaya yönelik yöntemler geliştirmelidir.

Bahsi edilen etno-dinsel grup araştırmalarında dikkat çeken diğer bir husus, özellikle toplumsal hafızada birçok sosyal ve siyasi problemle anılan Ermeniler ve Kürtler üzerine yapılan çalışmaların belli yönleriyle tarafgirlik sakıncası taşımasıdır. Ermeniler üzerine yapılan araştırmaların “1915 Olayları ve Soykırım” tartışmaları üzerinden irdelenmesi, gündelik hayat pratiklerinin ve kültürel deneyimlerinin geri planda kalmasına neden olmaktadır. Aktüel tartışmalara boğulan bu çalışmalar, Ermenilerin azınlık durumunda oldukları bölgelerde nasıl isimlendirildikleri, kendilerini nasıl tarif ettikleri, dini inanç ve geleneklerini nasıl koruyup sürdürdükleri gibi birçok meseleye dönük sosyolojik betimlemelerin yetersizliğine neden olmaktadır. Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgesinde Ermenilerle aynı bölgelerde yaşayan, geleneksel, kültürel, dini vb. birçok ortak paylaşımları olan Kürtlerin de bu bakış açısından nasibini aldığı görülmektedir. Nitekim Kürtler ve Ermenilerin birlikte irdelendiği çalışmalarda, geçmişte yaşanmış, araştırmacılar tarafından “Olumsuz” biçimde tarif edilen hafızanın izleri

sürülerek, aktüel siyasi tartışmalar ekseninde yorumlamalar yapılmaktadır. Bütün bu nedenler din sosyolojisi alanında etno-dinsel grupların dini yaşam biçimlerin nelerden oluştuğunu ortaya koyan çalışmalara olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

Nihai olarak bu çalışma, din değişimi yaşamış etno-dinsel grupların gündelik ve dini pratiklerine ilişkin boşluğu göstermeye çalışarak literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Yanı sıra bahsi edilen araştırmalarda kullanılan metodolojik sorunların, eksik bırakılan temaların, teorik zeminin bulgularla ne düzeyde bir bağ kurabildiği vb. soruların yanıtları açığa çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma etno-dinsel grupları irdelemeyi amaçlayan çalışmalara yol gösterici unsurlar taşımaktadır. Böylece sosyolojik bir bakışla yürütülecek araştırmaların nasıl bir yöntem ve tekniğe başvuracağı, hangi problematik konuları öne çıkaracağı, etno-dinsel grupların diğer gruplarla nasıl bir kültürel etkileşim içerisinde olduğu, bu grupların kültürel ve dini yaşam pratiklerini nasıl sürdürdükleri vb. konularda araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, Gürdal. *Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Akyayla, Ayşe. *Sünni Coğrafyada Alevi Olmak: Niğde-Kömürcü Köyü Örneği*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Altınay, Ayşe Gül. "Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere Dair Tarihsel Suskunluk ve Yeni Hafıza Çalışmaları". *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler*. ed. Altuğ Yılmaz. 55-71. Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Arıkan, Münevver. *Etnisite, Din ve Kimlik İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Arap Alevileri*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Aslan, Cahit. *Etnisite ve Kimlik: Nusayri ve Çerkezler Üzerine*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Aydın, Levent. *Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Aydın, Suavi. "Kimlik Sorunu Ulusalcılık Türk Kimliği". Gaziantep: Öteki Matbaası, 1998.
- Barth, Fredrik (ed.). *Etnik Gruplar ve Sınırları*. çev. Ayhan Kaya- Seda Gürkan. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001.
- Bezirkan, Havva Sena. *Türkiye'de Azınlık Çalışmaları Bibliyografyası; Ermeni ve Rumlarla İlgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi 2000-2022*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Buran, Ahmet, Çak, Berna Yüksel. *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Creswell, J.W. *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. New York: Sage Publications, 2007.
- Dinç, Namık Kemal- Çelik, Adnan. *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*. Diyarbakır: Zan Vakfı Yayınları, 2018.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Etnisite ve Milliyetçilik*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.

- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. çev. Süleyman İrvan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Gezik, Erdal. *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Güçlü, Adalet. *Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gültekin, Ahmet Kerim. *Tunceli'de Sünni Olmak*. İstanbul: Berfin Basım Yayınevi, 2010.
- Hadjian, Avedis. "Patrik Şınorhk'un Anadolu Ermenileri ve Bugünün Müslüman Ermenileri İçin Kullandığı Dörtlü Sınıflandırma". *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler*. ed. Altuğ Yılmaz. 45-55. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015.
- Hobsbawm, Eric J.- Ranger, Terence. *Geleneğin İcadı*. çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- Juliet Corbin, Anselm Strauss. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2008.
- Kim, Rebecca. "Religion and Ethnicity: Theoretical Connections". *Religions* 2 (2011), 312-329. <https://doi.org/10.3390/rel2030312>
- Köroğlu, Muhammet Ali, Köroğlu, Cemile Zehra. "Etnik Bir Grubun Anatomisi: Diyarbakır Zazalarında Sosyal ve Dini Hayat (Yazyığmurı ve Çataldut Köyleri Örneği)". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (2013), 333-360.
- Macionis, John J. *Sosyoloji*. çev. Vildan Akan. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.
- Milton, Esman, Itamar, Rabinovich. *Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2004.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Gölgesinde*. İstanbul: Maarif Mektepleri, 2017.
- Oyman, Nihat. *İrk, Etnisite ve Din: Van Örneği*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Sağıroğlu, Ali Zafer. *Türkiye'de Etnisite, Din ve Ön Yargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Sazan, Lokman. *Sözlü Tarih Çalışması: Derikli Ermenilerde ve Kürtlerde Mekân ve Hafıza*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Smith, Anthony. *Ulusların Etnik Kökeni*. çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Adana: Dost Kitapevi, 2002.
- Smith, H. W. *Strategies of social research: the methodological imagination*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1975.
- Sullivan, Cath, Forrester, Michael A. *Doing Qualitative Research in Psychology: A Practical Guide*. New York: Sage Publications, 2018.
- Şener, Cemal. *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*. İstanbul: Etik Yayınları, 2006.
- Tanrıverdi, Eyyüp vd. (ed.). *Süryaniler ve Süryanilik*. Ankara: Orient Yayınları, 2005.

- Taşğın, Ahmet. *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Taşğın, Ahmet. *Yezidiler*. İstanbul: Aziz Andaç Yayınları, 2006.
- Torgut, Furkan. *Etnik Kimlik İnşasında Mezhep Farklılığının Oynadığı Rol: Zazalar Örneği*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tuna, Almıla. "Müzik Bibliyografyası Bağlamında 2000-2017 Yılları Arasında Yapılmış Lisansüstü Tezler ve Yöntemleri". *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi* 11 (2017), 125-134.
- Türkkan, Zeynep. *Kimliğin Oluşumunda ve Korunmasında Dinin Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Wach, Elise. "Learning about Qualitative Document Analysis". <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/2989>.
- Yeşilmen, Halit. *Mahallemiler ve Ebruli Kültürün Ağırbaşlılığı Değişim, Kimlik, Din*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Yılmaz, Altuğ (ed.). *Müslümanlaş (tırıl)mış Ermeniler Konferansı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2013.